

Mamurjon R. ERKAYEV,
Doctoral Student of the International
Islamic Academy of Uzbekistan.
11, A.Kadiri str. 100011,
Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: mamurjon8693@gmail.com

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-1/12

ИЖАРА АҚДИ БИЛАН БОҒЛИҚ ОЯТЛАР ТАҲЛИЛИ

THE ANALYSIS OF THE VERSES RELATING TO THE RENTAL AGREEMENT

АНАЛИЗ ОЯТОВ, КАСАЮЩИХСЯ ДОГОВОРА АРЕНДЫ

КИРИШ

Ислом ҳуқуқшунослигида ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид масалалар асосан фикҳ ва фатво жанрида ёзилган адабиётлар асосида ўрганилади. Мазкур икки жанрда ёритилган масалаларнинг барчаси Қуръон, ҳадис ва уламолар ижмоси асосида шакллантирилган. Мавзуга доир Қуръон оятлари тўғрисида нафақат ислом оламида, шу жумладан Мовароуннаҳрда яшаб ижод қилган муфассирларнинг қарашлари ҳамда уларнинг тафсир фанига оид бир қатор асарларида ижара шартномалари билан боғлиқ фикҳий қоидаларни ишлаб чиқиши муҳим аҳамият касб этди.

Ижара, яъни бирор нарсани муайян миқдордаги эваз баробарига вақтинча фойдаланиш учун бериш ёки олиш борасида ҳуқуқий маданиятни тартибга солиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Зеро, ижара масалалари инсонлар томонидан энг кўп мурожаат қилинадиган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар сирасига киради. Демак, унинг ҳуқуқий жиҳатларини ёритиш, таҳлил қилиш, тадқиқ этиш одамлар орасида ўзаро ҳуқуқий маданиятни шакллантириш билан бирга, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилинишига олиб келади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ислом ҳуқуқшунослигида ҳар бир ҳуқуқий атама Қуръон оятлари билан асосланади. Уларни тушунишда мужтаҳид муфассирлар-

нинг илмий қарашлари ўрганиш мазкур ҳуқуқий муносабатларни тартибга солинишида муҳим аҳамият касб этади. Айрим луғат олимларининг фикрига кўра, “الإجَارَةُ [al-ijarotu] сўзи يَأْجُرُ - أَجَرَ [ajaro-ya'jiru] феълидан ясалган исм бўлиб, бирон бир амал эвазига бирилган иш ҳақи маъносини ифода қилади” (Ibn Manzur, 2006:10–11). Демак, Қуръондаги ижара сўзнинг маъноси, мазмун моҳиятини англатувчи сўзларни ўрганиш, таҳлил қилиш илмий ишни кенг ўрганилишида муҳим ҳисобланади. الإِجَارَةُ [al-ijarotu] сўзининг айнан ўзи Қуръонда зикр қилинмаган. Аммо унинг ўзаги أَجْرٌ [ajr;un] сўзи 87 маротаба келтирилган. Уларнинг аксари (ҳақ, савоб, мукофот (Ibrohim N., 2017:31)) маъноларини англатади. Фақатгина, Қаҳф сурасининг 77-оятда ҳамда Қасос сурасининг 25-оятда “хизмат ҳақи” маъносини англатади. أَجْرٌ [ajr;un] сўзининг кўплик шакли أُجُورٌ [ujur;un] бўлиб, у Қуръонда 12 марта келтирилган. Уларнинг барчасидан (ҳақ, савоб, мукофот, маҳр (Ibrohim N., 2017:31–32)) маъноларини тушунилади. Улардан фақат Талоқ сурасининг 6-оятда зикр қилинган أُجُورٌ сўзи ижара шартномаси билан боғлиқ эканини кўриш мумкин.

Шунингдек, اسْتَأْجَرَ [ista`jaro] (ижарага олди (Ibrohim N., 2017:31)) феъли Қасос сурасининг 26-оятда икки марта, تَأْجُرُ [ta`juru] (нарсани ижарага берди (Ibrohim N., 2017:30)) феъли мазкур суранинг 27-оятда бир марта зикр қилинган. Ундан ташқари, айрим оятларда ижара шартномаси билан боғлиқ масалалар ёритилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Жумладан, Бақара сурасининг 233-оятда қуйидагича баён қилинган.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُبْرِئَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بَوْلِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوهُنَّ فَإِنْ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Оналар болаларини тўла икки йил эмизадилар. (Бу муддат) эмизишни камолига етказишни истовчилар учундир. Уларни (оналарни) меъёрида озуклантириш ва кийинтириш отанинг (эрнинг) зиммасидадир. **Ҳеч кимга тоқатидан ортиқ (масъулият) юкланмайди. Болалари туфайли ота ҳам, она ҳам зарар кўрмасин! Меросхўрнинг зиммасида ҳам худди шундай (нафақа масъулияти бор). Агар (ота-она) ўзаро келишиб, маслаҳат билан (болани сутдан) ажратмоқчи бўлсалар, гуноҳкор бўлмайдилар. Агар болаларингизни (бегона**

Аннотация. Ушбу мақолада ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид ижара шартномаси, яъни бирор нарсани муайян миқдор эвазига вақтинча фойдаланишга бериш ёки фойдаланиш учун олиш борасида ҳуқуқий маданиятни шакллантириш, ундан фойдаланиш тартибларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ Қуръон оятлари таҳлил қилинди. Аҳамиятли томони шундаки, мавзу энг аввало олдинги пайгамбарлар динида ижара муносабатларини тартибга солиниши билан боғлиқ масалаларни очиб бериши, шунингдек, ислом дини келгач, ижарага оид жорий қилинган янги тартиб-қоидалар таҳлил қилиниши билан аҳамиятлидир. Натижада, инсонлар ўртасидаги ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга доир ижара шартномаларини тузишида эътибор бериш керак бўлган айрим жиҳатлари очиб берилди. Мақолада араб тилидаги ижара маъносини ифода қилувчи сўзлар Қуръонда қайси маъноларда қўлланилганлиги ёритилди. Шунингдек, Қуръонда ижара шартномасининг шариатда жоизлиги билан боғлиқ оятлар келтирилган бўлиб, жумладан, Бақара сурасининг 233-ояти, Талоқ сурасининг 6-ояти, Қасос сурасининг 27-ояти, Каҳф сурасининг 72-ояти, Жума сурасининг 10-ояти, Юсуф сурасининг 72-ояти ва Бақара сурасининг 198-оятлари хусусида муфассир ва фақиҳларнинг фикрлари атрофлича ёритилди, қиёсий таҳлил қилинди ва илмий хулосалар билдирилди.

Таъкидлаш жоизки, мақолани ёритишида ислом оламининг классик даврида тафсир фани бўйича кўзга кўринган Абу Бакр Жассос (ваф. 980), Муҳиддин ибн Арабий (ваф. 1241), Шамсиддин Қуртубий (ваф. 1273), Ибн Касир Дамашқий (ваф. 1373)лар қаторида Мовароуннаҳр алломалари Имом Мотурудий (ваф. 945), Абу Лайс Самарқандий (ваф. 1003) каби муфассирларнинг асарларидан фойдаланилди.

Калит сўзлар: ижара, эваз, ақд, фазл, маҳр, никоҳ, талоқ, эмизиш, тижорат, касб.

Abstract. This article analyzed the verses of the Qur'an related to the creation of a legal culture and the development of procedures for the use of a rental contract for social and legal relations, i.e. giving something for temporary use or taking it for use for a certain amount. The important thing is that the topic reveals the issues related to the regulation of rental relations in the religion of the previous Prophets, as well as the analysis of the new rental procedures that were introduced as well after the advent of Islam. As a result, some aspects such as social and legal relations between people that should be paid attention to when drawing up lease agreements were revealed. In the article, it was explained the meanings of the words that are expressing the meaning of rent in the Arabic language which are used in the Qur'an. Also, Qur'an contains such verses that are related to the legality of the rental contract according to the rules of Sharia, including Surah Al-Baqara, verse 233, Surah Talaq, verse 6, Qasas Surah, verse 27, Kahf Surah, verse 72, Juma Surah, verse 10, Yusuf Surah, verse 72, verse 198 of Surah Baqara and regarding verses. The opinions of commentators and jurists were comprehensively covered, a comparative analysis was made, and scientific conclusions were presented in this article.

It should be noted that, in covering the article, the works of Abu Bakr Jassas (d. 980), Muhyiddin Ibn Arabi (d. 1241), Shamsuddin Qurtubi (d. 1273), Ibn Kathir Dimashqi (d. 1373), who were prominent in the subject of tafsir in the classical period of the Islamic world, were used. The works of commentators of the scholars of Mawarannahr such as Imam Maturudi (d. 945), and Abu Lais Samarqandi (d. 1003) were also used.

Keywords: lease, exchange, contract, virtue, dowry, marriage, divorce, breastfeeding, trade, profession.

Аннотация. В данной статье проанализированы аяты Корана, связанные с созданием правовой культуры и развитием порядка использования договора аренды для общественно-правовых отношений, т.е. предоставления чего-либо во временное пользование или взятия в пользование на определенный срок или количество. Важность темы в том, что в нем раскрываются вопросы, связанные с регулированием арендных отношений в религии предыдущих пророков, а также анализ новых правил аренды, введенных после прихода ислама. В результате выявлены некоторые аспекты общественно-правовых отношений между людьми, на которые следует обращать внимание при заключении договоров аренды. В научной статье описаны значения слов, употребляемых в Коране в значении аренды на арабском языке. Коран также содержит аяты о законности договора аренды, в том числе аят 233 суры аль-Бакара, аят 6 суры ат-Талак, аят 27 суры аль-Касас, аят 72 суры аль-Кахф, аят 10 Суры аль-Джума, аят 72 суры Юсуф и аят 198 суры аль-Бакара. Взгляды муфассиров и фақихов на эти стихи были описаны, сопоставлены и сделаны научные выводы.

Работы комментаторов, которые занимали видное место в области тафсира в исламском мире, таких как Абу Бакр Джассас (ум. 980), Муҳиддин ибн Араби (ум. 1241), Шамсуддин Куртуби (ум. 1273), Ибн Касир из Дамаска (ум. 1373) и других ученых Мавераннахра, таких как Имам Матуриди (ум. 945) и Абу Лайс Самарқанди (ум. 1003), были использованы при написании статьи.

Ключевые слова: аренда, обмен, договор, фадхль, приданое, брак, развод, грудное вскармливание, торговля, профессия.

аёлга) эмиздирмоқчи бўлсангиз, ҳаққини мериди тўлаб берингиз, гуноҳкор бўлмайсиз. Аллоҳдан қўрқингиз ва билингизки, албатта, Аллоҳ қилаётган ишларингизни кўриб турувчи зотдир (Абдулазиз Мансур, 2021:37).

Барча уламоларнинг иттифоқига кўра мазкур оят ислом ҳуқуқида ижара шартномасининг жоиз эканига далолат қилади. Унда эмизикли болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасига оид бир неча масалалар баён қилинган. Хусусан:

- болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасининг энг узоқ муддати икки йил экани; бу уламолар ўртаси ихтилоф қилинган масала бўлиб, Абу Ҳанифа: “Эмизиш муддати икки ярим йил”, Абу Юсуф ва Мухаммадлар: “Икки йил” (Shayx Ismoil Naqqiy, 1971:368), деб таъкидлаган.

- эмизиш муддати давомида она ва боланинг нафақаси отанинг зиммасига вожиблиги;

- она ва болани нафақа билан таъминлашда отанинг молиявий имкониятлари инобатга олиниши;

- ижара ҳақи ўзаро томонларнинг келишуви асосида белгиланиши;

- она ижара ҳақини ортикча талаб қилишга, шунингдек, ота болани эмизишда онани мажбурлашга ҳақли эмаслиги; чунки мазкур масалада ота ёки онадан бирига зарар етиши эҳтимолдан холи эмас.

- агар ота вафот этган бўлса ёки домдараксиз йўқолган бўлса, болани эмизиш билан боғлиқ масалалар, яъни онаси ёки бегона аёл билан тузилган ижара шартномасида белгиланган вазифаларни бажариш боланинг меросхўрларининг зиммасига лозим экани;

- ўзаро келишган ҳолда болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасини муддатидан олдин бекор қилишнинг жоизлиги;

- агар боланинг онаси вафот этса ёки эмизишдан бош тортса ёки узрли сабабларга кўра болани эмиза олмаса, ота бегона аёлни ижара шартномаси асосида ёллашининг жоизлиги;

Ислом ҳуқуқида болани эмизиш муддати ҳомиланинг муддати билан бевосита боғлиқ экани айтилган. Бу масалани Ибн Аббос қуйидагича баён қилган: “Агар бола олти ойда туғилса, уни тўлиқ икки йил эмизилади. Агар етти ойда туғилса, йигирма уч ой, агар тўққиз ойда туғилса, йигирма бир ой эмизилади”, деди ва “**Унга ҳомилдорлик ва уни (сутдан) ажратиш (муддати) ўттиз ойдир**” (Абдулазиз Мансур, 2021:504), оятини ўқиди (Жалолитдин Суютий, 2003:110–111).

Юқоридаги оятда болани эмизиш муддати икки йил экани айтилган бўлса-да, мазкур оятда эса ҳомилдорлик ва болани эмизиш муддати умумий ўттиз ой экани баён қилинган. Шунга кўра, Ибн Аббоснинг фикри кўпчилик фақиҳлар томонидан қўллаб-қувватланган. Шундан келиб чиқиб, болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасининг муддати болани неча ойда туғилганига қараб белгиланади деб хулоса қилиш мумкин. Белгиланган муддат тугагач ижара асосида эмизишга ёлланган аёл ижара ҳақи талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлмайди.

Ислом ҳуқуқшунослигига оид манбаларда, узурли сабаб бўлса, хусусан, онада турли юқумли касалликларнинг бўлса ёки она сути етарлича иммунитетга эга бўлмасдан боланинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатса, шунингдек, узрли сабабларсиз она болани эмизишдан бош тортса ота болани эмизиш учун ижара шартномаси асосида бегона аёлни ёллаши жоизлиги айтилган.

Манбаларда болани эмизиш билан боғлиқ айрим масалаларда муфассирларнинг фикри турлича эканини кўриш мумкин. Жумладан, “Рух ал-баён” тафсирида: “Ота боласини эмизиш учун бегона аёлни ёллаши жоизлиги билан бир қаторда онасини уни эмизишдан таъқиқлаб қўйиши мумкин” (Шайх Исмоил Ҳаққий, 1971:370), дейилган. Бунга турли сабабларни келтириш мумкин. Масалан, онасининг хулқи ёмонлиги ва хоказо.

“Рух ал-маъоний” асарида эса, мазкур гап шофейий мазҳаби уламоларини фикри бўлиб, ҳанафий маҳабида болани эмизишга бошқалардан кўра она ҳақлидир. Зеро, агар она боласини эмизишга рози бўлса, ота бегона аёлни ёллаши жоиз эмаслиги (Shihobiddin Alusiy, 1998:148) айтилган. Демак, ҳанафий мазҳаби уламоларининг фикрига кўра, ҳар қандай ҳолатда она боласини эмизишга ҳайрихоҳ бўлса, ота унга тўққинчилик қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Юқоридаги оятдан эр ўзининг никоҳидаги рафиқасини ўрталаридаги никоҳ бузилмаган (яъни талоқ қилинмаган) бўлса-да, боласини эмизиш учун ижара шартномаси асосида ёллаши жоиз деган тушунча келиб чиқади. Чунки оятда аёлнинг талоқ қилинган ёки талоқ қилинмагани тўғрисидаги шарт зикр қилинмаган. Балки оят умумий маънони ифода қилади. Аммо фикҳий манбаларда эр турмуш ўртоғини ўрталаридаги никоҳ бузилмасидан ижара шартномаси асосида боласини эмизиш учун ёллаши жоиз эмаслиги, таъкидланган.

قَالَ إِنَّ أَرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَيَّ أَنْ تَأْجُرَنِي
فَمَنْ حَجَّ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ

“Менга саккиз йил ишлаб беришинг шарт билан, шу икки қизимдан бирини сенга никохлаб бермоқчиман, агар ўн йилни тамомласанг, бу сенинг ишинг”, – деди (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2013:380).

Мазкур оятни “Бадое ас-саное” китобининг муаллифи қуйидагича тафсир қилган: “Менинг ижарачим бўлгин ёки мен сенга қизимни никохлаб берганим эвазига менинг қўйларимни саккиз йил боқиб бергин” (Алоуддин Косоний, 2003:512).

Муаллифнинг фикрига кўра, Шуайб пайғамбар Мусога ижара келишувини таклиф қилган. Унда қўйларни саккиз йил боқиш, унинг эвазига қизларини никохлаб бериш таклиф қилинган.

“Тафсир Қуръон ал-аъзим”да мазкур оят қуйидаги ҳадис билан тафсир қилинган: “Али ибн Лахмий: “Мен Утба ибн Надр Салмийнинг Расулulloх (с.а.в.): “Мусо иффатини сақлаш ва корнини тўйдириш учун ўзини ижарага берди”, деб айтганларини эшитдим”, деди” (Ибн Касир, 1999:230).

Таъкидлаш жоизки, Мусо пайғамбарнинг бошқа имкони ҳам бўлмаган. Чунки ўзи Мисрдан қочиб келган ва корнини тўйдириш учун мазкур таклиф, яъни ижара келишувига розилик билдирган.

“Таъвилоти аҳли сунна”да таъкидланишича: икки қиздан бири отасидан уни ижарага олишни талаб қилган. Отаси унга никоҳни таклиф қилди. Ваҳоланки, қизда никоҳга қизиқиш бўлмаган. Аллоҳ таоло оятда: “**Менга саккиз йил ишлаб беришинг шарт билан**”, деб воқеани баён қилди. Бу икки хил маънони ифода қилади:

Биринчиси, қизларнинг отаси никоҳ ва маҳрнинг бадалига саккиз йил ишлаб беришни шарт қилган. Саккиз йил белгиланишининг сабаби эса, ўша вақтда қўй боқувчининг саккиз йиллик меҳнати учун бериладиган хизмат ҳақи аёл кишининг *маҳри мисл* миқдорига тенг бўлган.

Иккинчиси, саккиз йиллик меҳнат никоҳ эвазига таклиф қилинмаган. Балки, белгиланган муддат давомида маълум бир улуш эвазига таклиф қилинган ижара келишувини. Шунингдек, у аёл учун бериладиган маҳр миқдорини ҳам ифода қилмайди. Агар оят мана шу маънони ифода қилса, унда саккиз йил белгиланиши сабаби қуйидагича бўлади:

- Мусо алайҳиссалом бошидан кечирганларини сўзлаб бергач, қизларнинг отаси Мисрга

қайтиб кетолмаслигини ва саккиз йил давомида у ерда тинчлик бўлмаслигини олдиндан тахмин қилган. Шу боис, унга саккиз йил ишлашни таклиф қилган.

- Қизларнинг отаси Мусонинг қалбида ватанига қайтиш фикри борлигини сезиб, уни у ерга қайтишдан умидини узиш учун саккиз йил (шу вақт мобайнида фикри ўзгариб қолишини умидида) ишлаб беришни шарт қилган (Имом Мотуридий, 2005:166).

Маҳри мисл – аёлга бериладиган маҳрнинг бири тури бўлиб, отаси тарафидан бўлган тенгдошларига берилган маҳрнинг миқдори ҳисобланади. Ёши, хусни жамоли, молу давлати, яшаётган ҳудуди ва замони, бокира ва саййиба (яъни, жувон)лиги инобатга олинади. Шунингдек, одоб ахлокига ҳам эътибор қилинади. Агар отаси тарафдан тенгдошлари топилмаса, бегоналар орасидан қаралади. Аммо онаси тарафдаги тенгдошларига берилган маҳр инобатга олинмайди. Лекин ота-онасининг қариндошлиги бир ёки икки авлодда бирлашса, маҳри мислга аниклик қитиришда онанинг қариндошларини инобатга олиш жоиз (Мулла Али Қорий, 2005:62).

МУҲОКАМА

Воқеани батафсил ўрганиб ижара келишувини олдинги пайғамбарларнинг шариатларида ҳам бўлганига ва турли шартлар асосида келишув амалга оширилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Аҳамиятли тарафи шундаки, воқеада ижара келишувини оғзаки тарзда амалга оширилган ва томонлар мазкур келишувнинг шартларига амал қилган. Аслида қизларнинг отаси Мусонинг хулқи гўзал бўлгани боис унга қизиқиш билдирган. Шу боис, унга қизларидан бирини никохлаб беришини маълум қилган.

Улар саккиз йил давомида қўйларини боқиш хусусида ижара келишувини амалга оширган. Чунки айрим муфассирлар Мусога қизлардан бирини никохлаб бериш алоҳида масала ва қўйларни боқиш билан боғлиқ ижара келишувини эса алоҳида деб ҳисоблаган. Шу боис, Мусо алайҳиссалом қизлардан бирига уйланиб, уларнинг отасининг қўйларини боқиб тирикчилик қилган, деб хулоса қилиш мумкин.

Шунингдек, Каҳф сурасининг 77-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқ масала ёритилган.

فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ
قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا

“Кейин ўша жойда йиқилай деб турган бир деворни кўришгач, (Хизр) уни тиклаб қўйди. (Мусо) деди: “Агар хоҳласанг, бу (ишинг) учун ҳақ олишинг мумкин эди” (Абдулазиз Мансур, 2021:302).

Оятда бажарилган ишнинг эвазига ҳақ қилиш мумкинлиги ҳақида баён қилинган. Бу Мусо пайғамбарнинг шариатида ижара келишувининг жоизлигига яна бир далилдир.

Аслида Мусо пайғамбар Хизрни текинга ишламаслик ва амалга оширилган ишнинг хизмат ҳақини талаб қилишга қизиқтирган. Шунингдек, у ўзлари учун зарур эканини уқтиришга ҳаракат қилган. Аммо Мусонинг таклифини Хизр қабул қилмаган ва унинг сабаби олдинги ҳамда кейинги оятларда батафсил келтирилган. Уни ижара шартномаси билан алоқаси бўлмагани учун келтирилмади.

Эътиборли жиҳати ҳеч қандай келишув бўлмаган нарсага иш ҳақи талаб қилишга таклиф қилганидир. Демак, бу каби ҳолатларда ижара ҳақи талаб қилиш Мусо пайғамбарнинг шариатида жоиз бўлган, деб хулоса қилиш ўлиши мумкин. Аммо ислом ҳуқуқида ижара шартномасининг асосий шартларидан бири бу – иш ҳақининг олдиндан белгиланишидир. Оят келтирилган воқеада эса, ҳеч қандай келишув бўлмаган.

Шунингдек, айрим фақиҳларнинг фикрига кўра, Жума сурасининг 10-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқдир.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

“Бас, қачонки, намоз адо қилинган, ерда тарқалиб, Аллоҳнинг фазли (ризки)дан истайверингиз!” (Абдулазиз Мансур, 2021:554).

Мазкур оят маъно ва мазмун жиҳатидан ижара шартномасига алоқаси йўқдек кўринади. Аммо “Бадоиус Саноеъ” китобининг муаллифи оятни қуйидача изоҳлаган: “Ижара ақди - Аллоҳнинг фазли (ризки) келишига сабаб бўладиган омиллардан биридир (Alouddin Kosoniy, 2003:512).

Демак, оятдаги **“Аллоҳнинг фазли (ризки)дан истайверингиз!”** иборасидан Аллоҳнинг марҳаматидан умид қилган ҳолда касб-камолот билан шуғалланишни тушуниш мумкин.

“Тафсири ал-Қуръон ал-аъзим”да таъкидла-нишича: Аллоҳ таоло оятда жума намозини адо

қилиб бўлгач турли тарафларга тарқалиш ва Яратганнинг мараҳаматидан умид қилган ҳолда ризқ ишлари билан шуғулланишга амр қилди. Салаф уламоларидан айримлари: ким жума куни намоздан сўнг бирор нарсани сотса ёки сотиб олса, Аллоҳ таоло унга етмиш баробар барака беради (Ибн Касир, 1999:122), дедилар.

Ижара шартномаси олди-сотдининг бир тури эканини инобатга олиб, оятда бошқа касблар сингари ижара шартномаси билан боғлиқ ишлар билан шуғулланишга тарғиб қилинган, деб хулоса қилиш мумкин.

Аммо айрим тафсири китобларида муфас-сирлар оятдаги **“Аллоҳнинг фазлидан истай-верингиз!”** иборасидан мурод, ризқ билан шуғулланиш дегани эмас, балки бошқа маънони ифода қилишини айтиб ўтганлар. Жумладан, “Дурру-л-мансур” китобида Ибн Жарир Анас ибн Моликдан ривоят қилади: Расулulloҳ (с.а.в.) Аллоҳ таолонинг **“وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ”** **“Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!”**) ояти каримасининг маъноси хусусида: Бу молу давлат учун ҳаракат қилиш эмас, балки беморни ҳолидан хабар олиш, жанозага ҳозир бўлиш ва Аллоҳ йўлидаги биродарини зиёрат қилиш, дедилар (Жалолиддин Суютий, 2003:482).

Аслида оят умумий маънони ифода қилиб шариатда мубоҳ бўлган ҳар қандай иш билан шуғулланиш тушунилади. Балки юқоридаги ҳадис оятнинг умумийлигини хос маънога айлантираётган бўлиши мумкин. Агар шундай бўлса, мусулмонлар жума намозини ўқиб бўганидан сўнг фақат ҳадисда зикр қилинган ишлар билангина шуғулланиши жоиз, қолганлари мумкин эмас, деган тушунча келиб чиқади. Бу инсонларга қийинчилик туғдиради. Шунинг учун оятнинг маъносини умумийлигича қолдириш фойдалироқ деб хулоса қилиш мумкин.

Аллоҳ таоло Жума сурасининг 9-10 оятларида аввалига мусулмонларни жума намозига азон айтилган вақтида олди-сотди қилишдан қайтариб, жумладан, **“... وَادْرَأُوا النَّيْعَ”** **“... ва савдо-сотикни тарк қилингиз!”**), деб фақатгина савдо ишларини тўхтатишга амр қилган бўлса-да, намоздан машғул қиладиган барча ишларни тарк қилиш лозим бўлади. Бу “Усул ал-фикҳ” илмида “хос билан оммни ирода қилиш” қоидаси, яъни, хос сўз билан умумий маънони ирода қилинади. Кейинги оятда эса, **“وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ”** **“Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!”**), деб келтирилди. Бу ўринда Аллоҳ таоло хос маънони ифода қиладиган

сўзни келтирмади. Балки умумий маънони ўзини келтирди. Бу савдо-сотикдан ташқари барча турдаги касбларни ўз ичига олади. Имом Абу Мансур Мотуридий (ваф. 333/945) “Таъвилоти аҳли сунна” да **“Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!”**), яъни, тижорат ва касб билан шуғулланингиз, деган маънони ўз ичига олади (Имом Мотуридий, 2005:17), деган.

Айрим фикхий манбаларда Юсуф сурасининг 72-оятни ҳам ижара шартномасининг жоизлигига далил бўлиши айtilган.

قَالُوا تَفْقَهُ صَوَاعِ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ

(Жарчилардан бири) **айтди: “Подшоҳнинг ўлчов идишини йўқотдик. Уни топиб келтирган кишига бир туя юк (мукофотдир). Мен шунга кафилман”** (Абдулазиз Мансур, 2021:244).

Имом Жассос “Мухсар ат-Таҳовий”га ёзган шарҳида қуйидагича баён қилган: “Мазкур оят ижарага далолат қилади. Чунки унда йўқолган нарсани топиш эвазига бир туя юк белгиланди” (Абу Бақр Жассос, 2010:384).

Ижаранинг асосий шартларидан бири шартномани тузиш вақтида ижарага берувчи ва ижарага олувчининг ёки уларнинг вакиллари иштирок этиши лозимдир. Оятда билдирилган таклифни қабул қилувчи шахс номаълум. Шу боис, уламолар унда билдирилган таклиф кафолат, ижара ёки бошқа ижтимоий муносабат экани тўғрисида ихтилоф қилганлар.

Ислом ҳуқуқшунослигида мукофот эълон қилиш тарзида амалга ошириладиган келишув мавжуд бўлиб, у араб тилида **الجُعْلُ** [al-ju`lu] ёки **الجَعَالَةُ** [al-jiolatu] деб номлади.

Ижара ва жиёла келишувларининг фарқи шундаки, ижарада эваз, яъни ижара ҳақи ва бажариладиган иш аниқ бўлади. Жиёла келишувида эса, бериладиган эваз, яъни иш ҳақи мукофот тарзида эълон қилинади ва бажариладиган иш номаълум бўлади (Ибн Арабий, 2003:65). Шунингдек, унда фақат таклиф билдирувчи бўлади. Белгиланган ишни бажарувчи номаълум бўлади (Шамсиддин Қуртубий, 2010:480).

Оятнинг мазмунидан бажариладиган иш, яъни ўғирланган нарсани топиш ва иш ҳақи аниқ эканини кўриш мумкин. Аммо “бир туя юк” нимадан иборат эканига аниқлик киритилмаган, масалан, буғдой ёки арпа ва ҳоказо. Буни Мовардий қуйидагича изоҳлаган: бир туя юк, уларнинг урфида маълум миқдордаги нарса

бўлган (Абулхасан Мовардий, 2005:62). Шу боис, оятда унга аниқлик киритилмаган.

Шунингдек, Бақар сурасининг 198-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқ масалалар ёритилган.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ

“(Ҳаж мавсумида тижорат билан) **Раббингиздан фазл тилашингизда сизларга** (ҳеч қандай) **гуноҳ йўқдир”** (Абдулазиз Мансур, 2021:31).

Мазкур оятнинг нозил бўлиш сабаб айнан ижара масаласи билан боғлиқдир. Абу Умомадан ривоят қилинади: “Мен Ибн Умардан сўрадим: “Мен туяни етаклаб Маккага бориб келиш учун ижарага ёлландим. Мени ҳаж ибодатим дуруст бўладими? У киши: “Ният қилдингми, Арафот тоғида турдингми, тош отдингми?”, деб сўради. Ҳа, деб жавоб бердим. Шунда у: бир киши Расулulloҳ (с.а.в.) дан худди шу саволни сўради, жавоб бермадилар, Аллоҳ мазкур оятни нозил қилди”, деди (Абу Лайс Самарқандий, 1993:193).

Оятнинг нозил бўлиш сабабига доир бошқа ҳадислар ҳам тижорат, ижара масалалари билан боғлиқдир.

Тарихдан маълумки, Макка шаҳрида ҳаж мавсумида тижорат авжига чиққан. У ерликларнинг асосий даромади ҳам шу билан боғлиқ бўлган. Ислом дини келгач, мусулмонлар ҳаж ибодатини ният қилган кишига тижорат билан шуғулланиш жоиз эмас, деган фикрга келган. Ушбу оят ҳаж мавсумида тижорат билан шуғулланиш жоизлигини ифода қилган ва мусулмонларнинг мазкур масала юзасидан қарашларини ўзгатирилган.

“Руҳ ал-маъоний” китобида қуйидагича баён қилинган. Мазкур оят ҳаж мавсумида тижорат, ижара ва бошқа касб турлари билан шуғулланиш жоизлигига далил бўлади (Шихобиддин Алусий, 1998:87). Демак, мазкур оят нафақат тижорат ва ижара балки бошқа касб билан шуғулланишни ҳам жоизлигини ифода қилади.

НАТИЖА

Юқорида келтирилган оятларда ислом ҳуқуқида ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид бир неча масалалар ёритилди. Жумладан, эмизикли болани эмизиш ва унинг шартлари тўғрисида баён қилинган бўлиб, унга кўра, уни эмизиш учун онасини ёки бегона аёлни ижара

асосида ёллаши жоиз. Шарти шуки, онаси турмушидан ажрашган бўлишидир. Ижара шартномаси боланинг отаси ёки унинг ўрнини босувчи шахслар ва иккинчи томон ўртасида тузилади. Ижара ҳақининг миқдорига келишув асосида аниқлик киритилади.

Ислом тарихида Шуайб ва Мусо пайғамбарлар ўртасида тузилган ижара келишуви никоҳ муносабти билан боғлиқ эмас, балки Шуайб пайғамбарнинг қўйларини боқиш эвазига тузилган. Чунки айрим уламоларнинг фикрига кўра, никоҳ муқаддас тушунча бўлиб, у ижара шартномаси асосида амалга оширилмайди.

Ислом ҳуқуқида айрим ибодатларни бажариш асосида тижорий келишувлар, жумладан ижара шартномасини амалга оширишлари жоиз. Томонлар ўртасида тузилган ақд ибодатнинг мукамал тарзда бажарилиши салбий таъсир кўрсатмайди. Масалан, ҳаж ибодатини бажариш жараёнида ижара муносабатлари билан боғлиқ турли шартномаларни амалга оширишлари мумкин.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтилганда, ислом ҳуқуқида ижара шартномаси Қуръон оятлари билан собит бўлган.

Ислом ҳуқуқида она ва боланинг нафақаси оила бошлиғи, яъни отанинг зиммасида вожиблигини инобатга олиб, ота болани эмизиш учун ижара шартномаси асосида бегона аёлни ёллаши мумкин.

Шартномада ижара ҳақининг миқдорини белгилашда томонлар ўзаро розилиги инобатга олинади. Шунингдек, эмизишга ёлланган аёл ўзининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб ужранинг миқдорини кўпроқ талаб қилиш ҳуқуқига эга. Боланинг ҳаётини сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳолатларда она боласини эмизишга истисно тарзида ижара шартномаси асосида мажбурланади. Агар боланинг отаси вафот этган бўлса, боланинг эмизиш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш унинг меросхўрларидан асабаларининг зиммасига лозим бўлади.

Қуръонда келтирилган Шуайб ва Мусо пайғамбар ўртасидаги келишув ислом ҳуқуқида никоҳ ижара шартномаси асосида тузилишига асос бўлмайди.

Ҳаж ибодатини бажариш жараёнида турли тижорий келишувларни, шу жумладан, ижара муносабатларига доир шартномаларни амалга ошириш жоиз.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдулазиз Мансуров. (2018). Қуръони карим маънолар таржимаси ва тафсири. Тўшкент: Тошкент ислом университети нашриёт матбаа бирлашмаси.
2. Абу Бакр Жассос. (2010). Шарху мухтасар ат-Таҳавий. Ж. 3. Мадина. Дор ас-сирож.
3. Абу Лайс Самарқандий. (1993). Баҳрул-ъулум. Ж. 1. Байрут. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
4. Абулҳасан Мовардий. Ан-Нукат вал-уъйун. Ж. 3. Байрут. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
5. Алоуддин Косоний. (2003). Бадоиус саноеъ фи тартибиш шароеъ. Ж. 5. Байрут. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
6. Жалолиддин Суяутий. (2003). Дурру-л-мансур фи-т-тафсири би-л-маъсур. Ж. 14. Қоҳира. Марказ ҳижр лил бухус вад диросат лил арабийяти вал исломийя.
7. Ибн Арабий. (2003). Аҳқомул-Қуръон. Ж. 3. Байрут. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
8. Ибн Касир Дамашқий. (1999). Тафсирул-Қуръонил-ъазим. Ж. 8. Риёз. Дор ат-таййиба.
9. Ибн Касир Дамашқий. (1999). Тафсирул-Қуръонил-ъазим. Ж. 6. Риёз. Дор ат-таййиба.
10. Ибн Манзур. (йили кўрсатилмаган). Лисанул-араб. Ж. 4. Қоҳира. Дор ал-маъориф.
11. Ибрагимов Н. (2017). Ал-Қомус. Арабча-ўзбекча луғат/ [Матн]. Ж. 1. Тошкент: Фофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
12. Имом Мотурудий. (2005). Таъвилоту аҳли сунна. Ж. 10. Байрут. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
13. Мулла Али Қорий. (2005). Фатҳи боби-л-ъиноя. Ж. 2. Байрут. Дор ал-аркам ибн абил аркам.
14. Шайх Алоуддин Мансур. (2019). Қуръонил-азим. Мухтасар тафсири. Тошкент: "Sharq" нашриёти.
15. Шайх Исмоил Ҳаққий. (1971). Рухул-баён фи тафсирил-Қуръон. Байрут. Ж. 1. Дор ал-кутуб ал-илмийя.
16. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. (2013). Тафсири ҳилол. Ж. 4. Тўшкент: "Nilol-Nashr" нашриёти.
17. Шамсиддин Куртубий. (2006). Жомеъул-аҳкамил-Қуръон. Ж. 4. Байрут. Ар-Рисала нашриёти.
18. Шамсиддин Куртубий. (2006). Жомеъул-аҳкамил-Қуръон. Ж. 21. Байрут. Ар-Рисала.
19. Шихобиддин Алусий. (1998). Рухул-маъоний. Ж. 2. Байрут. Дор ихёут-туросил-ъарабий.

REFERENCES

1. Abdulaziz Mansurov. (2018). Translation and interpretation of the Holy Qur'an. Tashkent: Tashkent Islamic University publishing house.
2. Abu Bakr Jassas. (2010). Sharhu mukhtasar al-Tahawi. J. 3. Medina. Dar as-siraj.
3. Abu Laith Samarkandi. (1993). Bahrul-'ulum. Vol. 1. Beirut. Dar al-kutub al-ilmiyyah.
4. Abulhasan Movardi. An-Nukat wal-u'yun. Vol. 3. Beirut. Dar al-kutub al-ilmiyyah.

5. Aladdin Kosani. (2003). *Badaius sanae' fi arrangement sharae'*. Vol. 5. Beirut. Dar al-kutub al-ilmiyyah.
6. Jalaluddin Suyuti. (2003). *Durru-l-mansur fi-t-tafsiri bi-l-masur*. Vol. 14. Cairo. The center is hijr lil buhus wad dirosat lil arabiyati wal islamiyya.
7. Ibn Arabi. (2003). *Ahkamul-Qur'an*. Vol. 3. Beirut. Dar al-kutub al-ilmiyyah.
8. Ibn Kathir of Damascus. (1999). *Tafsir al-Qur'anil-azim*. Vol. 8. Mathematics. Dar at-Tayyiba.
9. Ibn Kathir of Damascus. (1999). *Tafsir al-Qur'anil-azim*. Vol. 6. Mathematics. Dar at-Tayyiba.
10. Ibn Manzur. (year not specified). *Lisanul-Arab*. Vol. 4. Cairo. Dar al-ma'arif.
11. Ibragimov N. (2017). *al-Qamus. Arabic-Uzbek dictionary/ [Text]*. Vol. 1. Tashkent: publishing house named after Ghafur Ghulam.
12. Imam Maturudi. (2005). *Ta'wilatu ahl al-Sunnah*. Vol. 10. Beirut. Dar al-kutub al-ilmiyyah.
13. Mulla Ali Qari. (2005). *Fath bab al-'inaya*. Vol. 2. Beirut. Dar al-arqam ibn abil arqam.
14. Sheikh Alauddin Mansur. (2019). *Qur'anil-azim. Brief interpretation*. Tashkent: "Sharq" publishing house.
15. Sheikh Ismail Haqqi. (1971). *Ruhul-bayan fi tafsil-Qur'an*. Beirut. Vol. 1. Dar al-kutub al-ilmiyyah.
16. Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. (2013). *Tafsir Hilal*. Vol. 4. Tashkent: "Hilal-Nashr" publishing house.
17. Shamsiddin Qurtubi. (2006). *Jami' al-ahkam al-Qur'an*. Vol. 4. Beirut. Ar-Risala Publishing House.
18. Shamsiddin Qurtubi. (2006). *Jami'ul-ahkamil-Qur'an*. Vol. 21. Beirut. Ar-Risala.
19. Shihabiddin Alusi. (1998). *Ruh al-ma'ani*. Vol. 2. Beirut. Dar ihya at-turas al-'Arabi.

